
Szűcs Endre

SZŐLŐHEGYEK, ÉPÜLETEK, EMBEREK A BALATON- FELVIDÉKEN

A tó északi partját övező hegyek olyanok, mint az ünnepi kalapon a bokréta. Mi északiak, meglátogatva déli cimboráinkat, mindig elsütjük a szakállas jópofaságot: De jó itt nálatok, innen a legszebbek az északi part hegyei.

Úgy 25 éve történhetett. Hirdetést olvastunk az újságban. Pince eladó Szentbékállán. Már a név dallamossága elvarázsolt. Sógoraimmal, meg a kéznél levő pár gyerekkel megtömtünk egy kocsit, és – irány a Káli-medence.

A gyerekeket elkábítottuk azzal, hogy a békaszent földjére igyekszünk, pedig akkor már tudtuk, ez valójában Szent Benedek-kállya volt, egyike a honfoglaló magyarok Kál nemzetsége szállásterületeinek. Szentbékállá, Köveskál, Mindszentkállya, és a török jóvoltából azóta a föld alatt nyugvó Töttöskál, Szentvidkál, Kerekikál a Kereki-dombról voltak portyára induló eleink gyülekezési helyei. Lehet, hogy ezt sok helyütt hiszik még az országban, mint a templomból a szomszéd kastélyig vezető egykori titokzatos alagutat.

Mindezeket elmerengve, jó hangulatban érkezünk Szentbékállá Mátés-hegyére. Sehol egy teremtet lélek. Parti fecskék cikáznak az egykori homokbánya szitává lyuggatott partfala előtt. Távolról egy rotációs kapa hangja töri meg az idilli csendet. A derék gazda éppen a hegy teteje felé szuszog masinájával, mikor megérkezünk.

– Jó napot kívánunk, nem akarjuk zavarni, csak az Olaszék-féle pincét keressük, állítólag eladó.

– Tessenek várni – mondja a gazda, és már fordul is lefelé a pöfögő jószággal.

– Igazán nem akarunk zavarni, csak az Olaszék-féle pince...

– Tessenek várni – hangzik ismét a válasz, és a vaskarmok már a lejtő alján markolásszák a gázt.

Még egy próbálkozás az elnézést kéréssel, de emberünk eltűnik a pincében. Aranylónedűt tartó lopójára rádermed a nyár délutáni pára. Kiosztja a poharakat. Teletölti, és a sokat tapasztalt, mindent-tudó magabiztosságával mondja:

– Most már lehet kérdezni. Egyébként az a pince itt van mindjárt mellettünk. Tetszik látni azt a halom bicskebokrot (vadrózsa, hecsedli), az alatt van.

– Megérkeztünk – mondom a sógoraimnak, és ugyanezzel a mozdulattal elveszem a gyerekek kezéből a poharat, mert persze egy kis bort nekik is töltöttek.

Kikíváncozott belőlem ez a lírai bevezetés. Talán ráérzünk, így együtt, a szőlőhegyek, a „hegyek”, a „szőlősök” mással össze nem hasonlítható egykori hangulatára.

A szőlő, a borkultúra meghatározó eleme a kárpát-medencei magyarságnak. Ha kirándulást teszünk nyugatról, Burgenlandból elindulva kelet felé, át Pannónián, a Duna mellékén, érintve az alföldi, homoki borvidékeket, megkóstolva a Küküllőmenti borokat, csak a Kárpátokba felkapaszkodó hágókön tűnik

el a szőlő, hogy aztán a moldvai csángóknál ismét előjőjön. Utunk során szinte alig találunk házat, ahol szőlőlugas ne volna.

Általában a rómaiaknak szoktuk tulajdonítani a borkészítés művészetének meghonosítását, jóllehet ők itt már fejlett szőlőkultúrát találtak. Erről tanúskodnak a régészeti ásatások. A nyelvészeti vizsgálatok pedig egyértelművé teszik, hogy eleink átkelve a Kárpátokon, már magukkal hozták keletről ezt a tudást. Nem vitás a kultúra felvirágoztatásában jelentős a rómaiak szerepe. Kivételes érzékük volt a jó helyek kiválasztásához. Kézénfekvő, hogy megragadta őket a Balaton-felvidék Itáliára emlékeztető mediterrán varázsa. 30 körüli *villa-rusticáról* van tudomásunk. A hegyek erdőségeit szinte a tetőig kiirtják és lassan mindenhova szőlőt telepítenek. Mert a szőlő valójában a hegyre való. Tudnunk kell: a mi féltekénken a nap 45-60 fokos szögben simogatja a földet, és a leghatékonyabb, ha derékszögben hatol a talajba. Pedig mennyivel könnyebb lenne vízszintesen szőlőt művelni. Nem kell nagy geometernek lennünk, hogy megértjük, a déli, délnyugati hegyoldalak a legkedvezőbbek. Itt a vulkáni tufa és a bazaltkő is több. Ez is nagyon fontos, mert a jó szőlőhegy úgy működik, mint a cserépkályha. A nappal magába szívott meleget éjjel visszazugározza a fűrtöknek.

Laposa József *Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken* című munkájában szép összefoglalását adja a történetnek. A XI. századtól kezdődően vannak adataink oklevelekben, adománylevelekben, inventáriumokban. Az általában 50 hold nagyságú jobbágytelkekből legalább 1 hold mindig szőlő volt.

A Mátyás alatt virágkorát élő kultúra Mohács után megtorpan, hisz területünk a török hódoltság viharos részén van, felvonul inkább a királyi Magyarország nyugodtabb északi régióiba (Sopron, Pozsony, Hegyalja). A török kiűzésével a XVIII. században ismét fellendül a termelés. A szőlőhegy, a szőlővel és a borral való foglalkozás – még a kemény munka, a dézsma, a kilenced és egyéb gondok ellenére is – mindig az élet derűsebb, reménykeltőbb oldalához tartozott. Ezt nemcsak a munka végeredményeként születő nedű kábító-mámorító hatása okozta, hanem a hegy kivételes hangulata, demokráciája. Ez utóbbi pedig nem más, mint a hegyközség.

Madarász L. 1978-ban írt szakdolgozata segítségével bepillantást nyerhetünk a hegyközségi életbe.

„A hegyközség közterület, melyhez társadalmi rang és hovatarozás figyelembevétele nélkül minden szőlősgazda egyenrangú félként tartozik. A falu társadalmában önálló, zárt világ. Tagjai nemesek, polgárok, ipartűzők, jobbágyok, zsellérek, intradensek (helybéli lakosok), extradensek (bebírók, távoli tulajdonosok) egyaránt. Érdekközösség a termelés biztonsága, a tulajdon illetve a használati jog háboríthatatlansága céljából. Vezetője a hegyelöljáróság, a Szent György napján választott hegybíró és 12 hegyesküdt, mely a közösség érdekében hivatalos közegként járt el adásvételi, örökségi, végren-

delkezési és hegyrendészeti ügyekben. Saját bírósággal, illetve bíraskodási joggal rendelkezett, mely független volt a falusi törvénybíró illetve testület tevékenységétől. A földesúr elismerte a hegyközség önállóságát és a választott tisztségviselők hatalmát. Viszonyukban sokkal inkább az egymásrautaltság, a közös érdek, a szőlők háborítatlan bírása dominált.” (Madarász L.: *A lovasi szőlőbirtoklás és hegyközség története a XVIII-XIX. században*. Szakdolgozat, 1978.)

Így válik egyenlővé polgár, nagygazda és jobbágy. A hegyen egyenlőség és mindenek előtt rend volt.

A gazdák kötelesek voltak a birtokokat elvlasztó gyeputakat, mélyutakat rendben tartani, mert ezeknek nemcsak a határjelölésben, közlekedésben, hanem a vízelvezetésben is komoly szerepük volt.

Az írásos kordokumentumok mellett ismert több térkép is. A II. József által készíttetett ún. első katonai felmérés már a Balaton-felvidék borvidék jellegét rögzíti. Vajkay Aurél, a nagy balatoni néprajzkutató mutat rá, hogy a szőlőtelepítések helyei szinte változatlanok az utóbbi kétszáz évben. A tóra néző lejtőket Vörösberénytől Keszthelyig mindenütt szőlő borította, egészen 1879 novemberéig, mikor is Balatongyörökön megjelenik a magyarországi szőlősgazdák számára a tragédiát jelentő filoxéra. Az ültetvények 65 %-a elpusztul. Területek néptelenednek el, az egykori derék gazdák kitértnek Amerikába. Megjelennek a telekspekulánsok és fillérékért vásárolják fel az ekkor értéktelennek tűnő területeket. Így indul meg az üdülősödési folyamat, mely szomorúan vetíti előre a szőlőhegyek lassú halálát. Balatonfüred mellett Almádi, Alsóörs, Révfülöp is egyre polgáriasodik. Ez a periódus is szül építészeti értékeket, de a nyári délutánokon oromfalukkal és két szemükkel a Balatonba révedő kis présházak világa egyszer s mindenkorra a múlté.

Aztán jön Trianon – Magyarország szőlőterületeinek 40 %-át veszti el – majd a 1929-33-as gazdasági válság, a második világháború, utána a *nagyromlás* – a szocializmus.

1949-ben megszüntetik a már négyszáz éve jól működő hegyközségeket, alacsony felvásárlási árral államosítják a borkereskedelmet, bevezetik a beszolgáltatást. Egyre jobban romlik a minőség, és múlik a bortermelő kedv. Nyilván a nehezen megművelhető, meredek, a hegytetőhöz közeli szőlőket hagyják el leghamarabb. A nagy tévesz táblák inkább a lankásabb területeken, a hegy szoknyáján alakulnak ki. Itt pedig igazi minőséget produkálni – a már említett okok miatt – nem igen lehet. A zártkertek kialakulása ugyan egy lépés a – megszokottabb és kezelhetőbb – magántulajdon visszaállításához, de kis parcelláival valójában a Kádár korszak lenyugtató, elandalító ideológiájának szerves része volt, és megindította az egykori 3-5000 m²-es parcellák negyedére nyolcadára csökkenésével az egyre jobban elharapódzó *nyaralósodást*. Az első áldozatok a partközeli, vagy a városokhoz közel eső szőlőhegyek. A hegytetőket visszahódítja az erdő, a régi présházak kőhalmi ma már csak a gombázók pihenő- és merengőhelyei.

De hogy is keletkeztek egykor ezek az épületek?

A történet úgy kezdődik, hogy először ki kell vágni az erdőt, aztán meg kell nézni, hova lenne legjobb beásni a pincét. Persze a hegybe, minél mélyebbre, hogy a földtakaró jól szigeteljen. Így indul meg a forrás az egyre hűvösödő őszi éjszakákon a nyár melegét még szorongató vastagfalu pincékben, és marad jó állapotban a bor a következő nyárra, mikor a földpince tartogat még egy kis hideget a télből.

A pince előtt is lehet szőlőt darálni és préselni a szép őszi napsütésben, de Teréz napja felé már gyakran esik az eső. (A hagyomány szerint ekkorra érik be a rizling.) Célszerű hát fedett munkahelyet építeni a présház elé. Sose mellé, mindig elé. Ide már tüzelőalkalmatosság is illik. Meleg vízzel jobb kimosni szüret előtt a hordókat, meg aztán úgy tisztességes a dolog, ha a kellő mustfokot a víz elpárologtatásával érjük el. Szerencsére napjainkig megmaradt sok kandalló, melynek boltozati kiváltóját felfüggesztik a fafödémhez, vagy oszlop gyámolítja. Legszebb a kőoszlop; kő aztán erre felé van bőven. Természetesen a kőoszlopról mindenhol elmesélik, hogy az a közeli, elpusztult falu románkori templomának volt tartozéka. Gyönyörű folytatása a Kerekidombon portyára gyülekező, majd a kastélyból titkos alagúton a templomba menekülő magyarok mesevilágának. Ennél már csak az a szebb, amikor azt regélik, hogy csendes éjszakákon hallatszik a föld alól a templom harangjának tompa zúgása.

Jól esik néha megpihenni. A présházban – főleg szüret táján – nagy a rumli, folyik a mustlé, sok a muslica, meg a darázs. A présház elé célszerű pihenőszobát építeni. Így alakul ki aztán a háromszatú parasztház kistestvére, kicsit fentebb, a hegyen.

Sokszor messziről kell jönni a szekérrel. A balatoncsicsói-aknak inkább a Szentantalfához közelebb eső Szent Balázs-hegyen voltak a „szölleik”. A mi szentbékállai présházunkba az ide 20 kilométerre levő Vigándpetendről jött a gazda dolgozni. Egy hetet is eltöltött gyakorta a házban. Ehhez pedig már istálló is kellett. Így alakul ki a kétszintes (emeletes) présház. Alul a pince, fent pedig a pihenőszoba- présház-istálló hármassága. Az egyszintes présházaknál ez a rétegvonalakra merőleges bővítési mód már nem lehetséges, megszületik az oldalistállós elrendezés. Ez a furcsa, bájosan aszimmetrikus forma is jellemzője a Balaton-felvidék nyugatibb részeinek.

Ezzel kis ízelítőt adtunk a présház-történetből. Végezetül építészkedjünk is egy kicsit. A tisztességes építésznek, aki ezen a gyönyörű tájon dolgozik, mindezeket tudnia kell. Tudnia kell, hogy a présház kialakulási folyamatában vázolt módon a régi házak mindig a rétegvonalakra merőlegesen épültek, és az esetek javarészában ebben a vonalban bővültek. Ha nem, akkor is az oromfalukkal a Balaton felé forduló arcukat mindig megőrizték. Nem vitás, nagyon nehéz ellenállni a kísértésnek, és a mohó építetői vágynak, hogy valamennyi ablakból a Balatont lehessen látni. A présház mindig a domb, a telek tetején van, mint a római villa rustica. Pedig milyen batorságnak tűnik, hogy a szőlőt szüretkor a puttonyban felfelé kellett cipelni. A dolognak ez a része igaz, de fentről érzem igazán úrnak magamat. Előttem a birtokom, meg a gyönyörű Balaton, és a nap is innen süt a leg-

